

**BÁRÓ BÁNFFY DEZSŐ
RÓMAI AKCIÓJA A NÉPPÁRT ELLEN
1895-BEN**

ÍRTA

SALACZ GÁBOR

**BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA
1943**

*Különlenyomat a «Regnum Egyháztörténeti Évkönyv»
1942/43. évi Szekfű Gyula Emlékkönyvéből.*

Felelős kiadó: Salacz Gábor.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: iiij. Kohl Ferenc.

Az egyházpolitikai törvények reakciójaként 1895 január végén Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric vezetése mellett megalakult katolikus elvi alapon álló néppárt súlyos gondokat okozott mindenjárt kezdetben a szabadelvű pártnak s az új Bánffy-kormánynak. A magukat ez év február elején új választásnak alávető miniszterek közül Erdély Sándor Dunaszerdahelyen, Perczel Dezső Bonyhádon csak erős küzdelem után voltak képesek győzedelmeskedni a néppárt jelöltjeivel szemben, Wlassics kultuszminiszter pedig minden hivatalos erőszak ellenére is csak pár szótöbbséget kapott Csáktornyán. E választások világosan mutatták, hogy nemcsak az egyházpolitikai törvények ellenzése s a kultúrharc¹ következtében felgyülemlett sok keserűség vitte a tömegeket a néppárt zászlaja alá, hanem maga a párt-programm² is képes széles néprétegeket megnyerni.

A programm szerint ugyanis nemcsak a katolikus egyházon s általában a kereszténységen ejtett sérelmek orvoslása, a kötelező polgári házasságról s az állami anyakönyvekről szóló új törvények revízioja, a még tárgyalás alatt lévő többi egyházpolitikai törvényjavaslatok elleni küzdelem s a felekezeti oktatás védelmezése volt a párt célja, hanem XIII. Leó Rerum novarumának szellemében a kisemberek millióit érdeklő szociális követeléseket is írt a zászlajára. Törvényes intézkedéseket követelt a programm a földmívelők megélhetésének és gyarapodásának biztosítására, követelt a kisgazdák és kisiparosok hiteligenyeinek kielégítése érdekében állami támogatás mellett létesítendő szövetkezeteket, kívánta adómentes létminimum megállapítását, az adórendszer igazságosabbjánegalkotását és a tözsdeadó bevezetését. Állami védelemben kívánta a párt részesíteni a kisiparost és a munkást a nagyiparral és a tökével szemben s követelte végül a munkaadó és a munkás

¹ Lásd róla A magyar kultúrharc története 1890—1895 (Bécs, 1938) c. könyvem.

² Közli a Magyar Állam 1895 január 31-i száma után Mérei Gyula Magyar politikai pártprogrammok (Budapest, 1934) c. könyve 315. lapján

közti viszony szabályozását és a munkásbiztosítások kiterjesztését, ígérite egyúttal a programm, hogy a párt a nemzetiségek iránt előzékeny kíván lenni s méltányolni fogja igényeiket, amennyiben azok a magyar állam egységével és nemzeti jellegével megegyeztethetők.

Politikai pártjaink ebben az időben nem ismertek egyebet liberális és közhigi követelményeknél, a szegény kisemberek anyagi gondjait észre sem vették. A néppárt volt politikai pártjaink közül az első, amely a tényleges helyzetet, az 1867-i kiegyezést minden magyarázat nélkül egyszerűen elfogadva, közhigi gravámenek helyett szociális követeléseket vett~iel programjába. Nagy dolog volt ez abban az időben, alkalmas arra, hogy a szegény nép érdeklődését lekösse s az eddigi kormánpárti választók jelentékeny részét az új ellenzéki* párt taborába vigye. A néppárt erőteljes és sikeres szervezkedése a kormányt ezért egyre több aggodalommal töltötte el s idegesisége csak fokozódott, amikor a párt megalakulásával kapcsolatos tárgyalásokban jelentékeny szerepet játszó Steiner Fülöp székesfehérvári püspök február közepén Rómába utazott. Bánffy biztosra vette a jeleik szerint, hogy Steiner római útjának a célja a néppárttal van kapcsolatban s ezért mikor értesült róla, azonnal táviratilag kérte meg Kálnoky külügyminisztert, hogy kísértesse figyelemmel Steiner római tartózkodását s ellensúlyozzák a lehetőség szerint tevékenységét.³ Bánffy minden áron meg akarta akadályozni, hogy a párt Róma támogatásával még nagyobb erélyvel és sikerrel harcoljon a még hátralévő egyházpolitikai törvényjavaslatok s általában a kormány politikája ellen.

Kálnokj még Bánffy táviratának a vétele előtt minden bizonnyal ugyancsak az öösztönzsére tárgyalt már egyszer a nunciussal, Antonio Agliardival a néppárttól s demagógiusnak és veszélyesnek jelezte a párt irányát. Készségesen teljesítette most is a miniszterelnök kérését s táviratilag figyelmeztette azonnal vatikáni nagykövetünket, gróf Reverte-rát Steiner római útjára s Bánffy ezzel kapcsolatos óhajára. Megjegyezte, hogy Steiner egyébként igen kiváló és méltó püspök, az egyházpolitikai harcban azonban a leghevesebb harcosa és támogatója az alakuló néppártnak, a néppárttal kapcsolatban pedig nagyon kell férni attól, hogy az osztrák

³ Bánffy 1895 febr. 14-én kelt számjeles táviratának litografált másolata: Bécs. Állami Levéltár, Külügyminisztériumi iratok. Politisches Archiv, Eome S. S. 1895.

keresztényszocialisták nyomába fog lépni s magával ragadja az alsópapságot.⁴

Kálnoky készségét Bánffy kérésének teljesítésére az osztrák keresztény szocialisták éles ellenzéki magatartása magyarázza meg. Ausztriában sok volt a keresztényszocialisták ekkori taktikájában a demagógia is. Tizenhétpontos programmukból öt a zsidók ellen irányult s elsősorban a választási propaganda céljait szolgálta, a többi pontok a magyar néppárti programúhoz hasonló antiliberális, de radikálisabb szociális követeléseket tartalmaztak. Az osztrák kormány a püspöki kart hívta a keresztényszocialisták ellen segítségül, mert igen nagy számban vett részt a mozgalomban az alsópapság is. A püspökök a jozefinisztikus állami hatalom jármában szembe is fordultak a mozgalommal, a párt azonban velük szemben¹ a Rerum novarumra hivatkozott, az alsópapság pedig nem engedelmeskedett a tilalmuknak, hogy nem szabad a mozgalomban résztvenniök. A püspöki kar most az egyházi felsőbbség elleni tiszteletlenséggel és a papság felizgatásával vádolta a mozgalmat, memorandummal fordult az ügyben Rómához s különösen panaszkodott az alsóausztriai katolikusoknak a püspök akarata ellenére megtartott linzi gyűlése miatt. Schönborn prágai bíboros Bauer brünni püspök kíséretében majdnem Steinerrel egyidejűleg Rómába utazott az ügyben s így az az érdekes helyzet állott elő, hogy amíg Schönborn és Bauer az osztrák keresztényszocialisták elleni nyilatkozatra kívánták rávenni a Szentszéket, addig Steiner a magyarországi néppárt érdekében lépett fel.

Revertera, amikor Kálnoky táviratát megkapta, zavarba jött s nem tudta, hogy mit csináljon, hogyan és miképpen kereszteszze Steiner utait. A magyarországi néppárt konzervatív királyhű főurak: Zichy Nándor, Esterházy Miklós Móric és Steiner püspök vezetése alatt állott, lehetetlen volt tehát őket a nép fellazításával vádolnia, mint az osztrák keresztényszocialistákat. Arra gondolt ezért, hogy Kálnoky csak azért küldte el táviratát, mert nem tudta elkerülni. Róma felfogásának ismeretében hiábavalónak is ítélt minden fáradáságot abból a célból, hogy rávegye a Kúriát, tiltsa meg a püspököknek a néppárt szervezkedésében való közreműködést. Erre annál kevésbbé gondolhatott, mert az osztrák püspöki kart a Szentszék éppen mulasztással vádolta,, ~ amiért távol tartotta magát a keresztényszocialista mozgalomtól. Rómában egészen másnak látták azoknak a magyar püspököknek a helyzetét, akik részt vettek a néppárt megalakulásában, mint a keresztényszocialista mozgalommal szembefordult osztrák püspökökét. Úgy vélekedtek, hogy a püsnökök közreműködése nélkül Magyarországon is odafejlődnék a

⁴ Kálnoky február 14-i 2. sz. szigorúan bizalmas távirati utasításának s. k. fogalmazványa u. o.

helyzet, ahová Ausztriában fejlődött: a püspökök kiadnád a kezüköböl a vezetést anélkül, hogy a párt alakulását megakadályozhatnák. Ennek következtében pedig a néppárt még hamarabb radikális és demokrata jellegeket kapna, mint ahogy az osztrák keresztenyszocialista párt kapott. Ha ellenben a püspökök közreműködése által meg lehet őrizni a pártegy^házhűségét', akkor a párt, — így reméltek a Vatikánban, — dinasztikus és államfenntartó is marad s nem fog változtatni ezen semmit sem az a körülmény, hogy támadja a kormány egyházpolitikáját.

Revertera Bánfyi óhaját, hogy diszkreditálja Steinert, szerencsétlen gondolatnak tartotta. Steiner ugyanis nemcsak kiváló püspök volt, hanem dinasztikus hűségében sem kétej.-* kijelentett senki sem. Ha tehát fellépett volna ellene, azonnal rájöttek volna a Vatikánban, hogy azt akarja elérni, nehezítse meg a Szentszék a néppárt szervezkedését s gyengítse ezáltal a kormány ellenzékét. Egy ily irányú legenyhébb célzás is pedig csak növelte volna a Kúria szemében a néppárt jelentőségét. Ez pejig, gondolta Revertera, nem lehet a kormány célja. Ismertetve a helyzetet, megkérdezte ezért Kálmokyt, nem lenne-e tanácsosabb minden kísérletezést abban hagynia arra vonatkozólag, hogy a Szentszék a püspököknek a néppártban való részvételével kapcsolatban *non licetet* vagy legalább is *non expeditet* mondjon.⁵

Arról hamarosan meggyőződött követünk, hogy igaza volt, amikor kilátástalannak ítélt minden fellépést Steiner ellen. Jó forrásból értesült ugyanis róla, hogy Steiner Rampollával való tárgyalásai alkalmával hangsúlyozta, hogyha néppártnak teljesen más szociálpolitikai céljai vannak, mint az osztrák keresztenyszocialistáknak. Revertera értestilése szerint azzal érvelt Steiner, hogy a néppárt a vallási eszme mellett az 1867-i kiegyezést is jelszavául választotta, egy ilyen szilárd konzervatív alapon álló párt alakulása pedig csak hasznos lehet az államra nézve. Elismerte viszont állítólag Steiner, hogy az osztrák keresztenyszocialisták minden tekintetben aláaknázó munkája veszélyes válságot okozhat állami és társadalmi szempontból.⁶

Steiner Rampollával való tárgyalásait nem ismerte még

⁵ Lásd u. o. Revertera 1895 február 18-i szigorúan bizalmas Jelentését és s. k. magánlevelét.

⁶ U. o. Revertera február 25-én kelt 7 C. sz. szigorúan bizalmas jelentése.

Kálnoky,¹ amikor Bánffy Bécsben járva, tárgyalt vele a dologról s vázolva a néppárt elleni érveit megígérte, hogy kimerítőben fogja írásban is ismertetni a kérdést. Kálnoky e tanácskozás után valamivel részletesebben utasította most már Reverterát, hogy minő érvekkel lépjen fel a néppárt ellen.⁷ Revertera ez utasítás értelmében a XIII. Leó koronázási évfordulója alkalmából kapott február 28-i kihallgatásakor felhívta a pápa figyelmét a legutóbbi idők valláspolitikai eseményeire és az osztrák keresztenyszocialista mozgalom mellett szóba hozta a magyar néppártot is. Alig ejtette azonban ki a néppárt nevét, a pápa finoman mosolyogva márás félbeszakította őt s így szólt:

„Én „szerencsének tartom, hogy a magyar katolikusok is védelmezni kezdkik egyházukat. Esterházy és Zichy neve kezeskedik róla, hogy erről a részről nem fogja veszély fenyegetni a tekintélyi elvet“.

Revertera erre azt válaszolta, hogy a magyar kormány attól fél, hogy a függetlenségi pártnak az a része, amely támogatja az egyházpolitikai ellenzéket (ez az Ugron-csoport volt) e támogatása révén hatalmába keríti a néppártot s a párt konzervatív vezetőit háttérbe szorítva, a mozgalmat a maga konzervatívnak egyáltalában nem nevezhető céljaira fogja kihasználni.

„Ettől fél a kormány — vetette ellen XIII. Leó —, magyarázza meg azonban, miért nem fél a kormány akkor a függetlenségi párttól, amikor az egyházpolitikai törvények melletti tüntetésre ajánlja fel a csapatait? És olyan nagy hátrány e párt két részre szakadása? Egyébként, ha nem tévedek, a pártnak az a frakciója, amely a kormánnyal együtt halad, éppen Kossuthé. Akkor azonban, amikor ez a frakció a monarchia és az Egyház szemmelállható kárára aláaknázza az országot, nem vehető rossz néven a katolikusoknak, ha ők is tömörülnek a fenyegető veszély elhárítására. Sajnálatos körülmeny a szenvedélyek fellángolása s hogy az izgalom a nép legmélyebb rétegeiig hatolva utat nyit demagógikus törekvéseknek is. Ez azonban nem a katolikusok hibájából történik, ők csak védelmezik legszentebb javaikat.“

A pápa e szavaira el volt készülve Revertera. Önmagában igazat adott neki.⁸ Nem tudott ezért mást válaszolni, mint

⁷ Kálnoky ez utasítását nem találtuk meg a Politisches Archívban, Revertera azonban március 2-i jelentéseiben ismételten hivatkozik rá.

⁸ Ezt február 18-i idézett magánlevele bizonyítja.

csak azt, hogy a magyar püspöki kar egy része szintén semmi jót sem vár a néppárttól s ugyanúgy fél bekövetkezhető kisiklásától mint maga a kormány. Arra nem volt még ekkor megbízatása Reverterának, hogy határozott állásfoglalásra vegye rá a pápát a néppárttal szemben, úgy gondolta, hogy ezt Magyarországon könnyen a belügyekbe való illetéktelen beavatkozásnak is tekinthetnék, — s ezért azzal fejezte be inkább csak akadémikus jellegű fejtegetéseit, hogy felvilágosításával egyedül az volt a célja, ne csak a jobbik oldaláról ismerje, a pápa a néppártot, hanem lássa jövőbeli fejlődésinek esetleges hátrányait is.⁹

Papai kihallgatása után, a szokásnak megfelelően, Rampolla biboros-államtitkárt is meglátogatta követünk s minisztere utasítása értelmében az ö figyelmét is felhívta arra a lehetőségre, hogy a most még főurak és püspökök által vezeiett népjmr radikális elemek csatlakozása következtében idővel az agrárszocializmus mezejére tévedhet. Revertea ez utalása nem volt egészen eredménytelen, mert Rampolla kész volt rá, hogy figyelmeztesse Steinert, kerüljenek el minden, amivel ja köznyugalmat megzavarhatnák, E készsége mellett hangsúlyozta azonban a pápához hasonlóan Rampolla is, hogy nem ítélni el a Szentszék egy konzervatív néppárt alakítását akkor sem, ha az nem katolikus hitvallási alapon áll, hanem egyszerűen csak nem egyházellenes jellegű.¹⁰

Az egészen természetes, hogy Rómában, ahonnét minden bizonysos távlatiból látják az eseményeket s az_egyes pártokat a kormányokkal ellentében inkább erkölcsi s nem pojÍUtikaj szempontból ítélik jnegr, csakjörülhettek az általános .vallási közömbösség idején egy katolikus jlapon álló magyar politikai párt megalakulásának s a kereszteny szellem magyar^ országi ébredésének. Az Egyház elveivel ellenkező még folyamatban lévő egyházpolitikai törvényszerzés az uralkodó liberalizmus elvi állásfoglalásán kívül részben a katolikusok szervezetlenségének is köszönnette ugyanis eddigi sikereit. Nem akadt egyetlen egy politikai párt sem, amely nyíltan szembe helyezkedett volna a képwiselőházban a javaslattal. Érthető tehát, hogy nem rejtette a pápa véka alá az örömet, amikor hírt kapott, a néppárt megalakulásáról, sőt egészen nyíltan is kifejezte azt Zichy Nándornak írt levelében.

⁹ U. o. Revertea 1895 márc. 2-i 8. A. sz. szigorúan bizalmas jelentése.

¹⁰ Lásd u. o. Revertea ugyancsak márc. 2-i 8. B. sz. bizalmas Jelentését.

Zichy és társai bejelentették ugyanis neki, hogy a kereszteny vallás és a katolikus egyház védelmére országos pártot alakítottak s megindították hivatalos közlönyükül a Fejérmegei Naplót. XIII. Leó Zichynek írt március 6-i válaszában¹¹ áldását adta mindenktőre; nagyon örölt, hogy az Egyház jogainak s Magyarország vallási dicsősegének az országgyűlésen való védelmérre a katholikusok új egyestülese jött létre“ s örömnél helyeselte a Fejérmegei Napló megindítását is, „mert Te — írta Zichynek — és a többi írók elvül tartjátok, hogy soha a püspökök szándékától és tekintélyétől el nem tértek s egyszersmind a legszorgalmasabban megtartjátok minden azt, amit a hírlapíróknak a szeretetről, a mérsékelt írásmódról, a világi hatóság iránti tiszteletéről s a püspökökkel és mindenekelőtt az apostoli szentszékkel való teljes egyetértésről már többször szabályul előírtunk. Lelkesen és bátran törekedjetek tehát elérni, amit a haza szeretete és az ősi vallás fénye javai“.

XIII. Leó levelének tartalma lényegében megegyezett azzal, amit Revertera pápai kihallgatásáról és Rampollánál tett látogatásáról jelenthettet. A katolikus jellegű néppárt megalakulását örömmel üdvözölte a Szentszék, de előre óvta vezetőit az esetleges kilengések től s figyelmeztette őket a püspökök, különösen pedig a Szentszék tekintélyének elismerésére. Ezt az álláspontot foglalta el az Egyház általában minden katolikus alapon álló politikai párttal szemben. Megdicsérte az osztrák keresztenyszocialisták bátor hitvallását is, de erőteljesen elítélte demagógikus törekvéseiket s mérsékletre intette egyúttal a mozgalommal szembefordult püspököket is.¹²

Kálnoky meg volt elégedve Revertera eljárásával. Megérte, hogy nem léphetett fel oly erőteljesen az egyes püspököktől támogatott magyar néppárt, mint a püspöki tekintélyel szembeszállt osztrák keresztenyszocialisták ellen.¹³ Bánffy azonban minden áron meg akarta akadályozni a néppár jy[m]-nyesülését s nemsokára Revertera újabb utasítására kérte meg Kálnokyt, amikor megküldötte neki a megígért néppárt elleni memorandumot. Római akciójától függetlenül itthon is megtett közben minden a párt ellen. Amikor gróf Zichy János Latkóczy Imre belügyi államtitkárral szemben Nyitrán a néppárt programjával fellépett, a március 20-i választás a párt elleni erőszakoskodások következtében oly országos botrányba fulladt, hogy Latkóczy kénytelen lett mandátumáról lemondani.

¹¹ Közölte a Breznay Bélától szerkesztett Religio 1895 március 20-i számában.

¹² Lásd XIII. Leó 1895 június 18-án kelt Ferenc Józsefhez intézett levelét. Közöltem Az Agiardi-affaire c. tanulmányom (megjelent a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940—1941. évi kötetében és önállóan) mellékleteként.

¹³ Lásd Kálnoky 1895 március 13-i 48. sz. bizalmas utasítását Reverterának a bécsi Áll. Ltár idézett iratai között.

lyes céljaiért, az ódium nem fog azonban a közvélemény előtt ez esetben, sem a Szentszékre, sem a katolikus egyházra háramlani, sőt ellenkezőleg határozottan megerősödnék a magyar katolikus egyház helyzete, mert látná az ország, hogy a római kúria respektálja nemzeti érdekeit.

Hagyományos felfogásként ismerte el Beksics, hogy a magyar nemzeti és a katolikus érdekek kiegészítik egymást s hogy a magyar állam egyjbe olvadt a katolikus egyházzal. Szerinte Mohács nélkül a nemzeti jelleghez még jobban simuló, a gallikanizmushoz hasonló katolicizmus alakult volna ki és szilárdult volna meg örök időkre Magyarországon. Az Egyház mindig[^] osztott a magyar állam sorsában, itt az ideje tehát, érvét tovább, hogy állami és nemzeti függetlenségünk visszaszerzése után a Mohács előtt követt egyházpolitikára tértünk vissza. Úgy láttá, hogy a katolicizmus érdekei a jelenben is épügy egybe vannak forrva a magyar nemzeti érdekekkel, mint Mohács előtt voltak. Az ortodoxiával szemben époly védőbástya Magyarország, mint a mohamedánizmussal szemben volt. Abban a kivételes helyzetben tehát, melyben a magyar katolicizmus a Kelettel szemben van, szükségszerűleg tevékenyen közre kell működnie szerinte a Szentszéknek azoknak az akadályoknak a leküzdésében, melyek a magyar nemzeti érdekek útjában állanak?

A magyar nemzet átérti a közte és a katolicizmus, illetőleg a Szentszék közötti szolidaritást, hangoztatta tovább az emlékirat, a néppárt azonban alkalmas ennek az érzésnek a megsemmisítésére s ezért nemcsak a magyar ádlam, hanem az Egyház érdekeit is veszélyezteti. A római kúria tehát okvetlenül részt fog venni a néppárt elleni küzdelemben, amint veszélyeiről megggyőződik. Nagyméltóságodnak államférfiúi feladata, fordult memorandum utolsó szavaiban Beksics Kálnokyhoz, hogy a Szentszéket a néppárt veszélyességről felvilágosítsa s rávegye, hogy működjék közre ennek a katolicizmus nevével visszaelő, kímondottan államellenes, közvéje pedig az Egyházzal szemben is ellenséges irányzatnak a gyengítésén[^] és ártalmatlanná tételén.

Beksics emlékirata élénk világot vet rá, hogy mennyire felt a kormány a néppárt jövőbeli sikereitől, de élesen rámutat arra is, Hogy mennyire nem ismerték ebben az időben a budai Szent György-téren Róma gondolkozását. Beksics azt képzelte, hogy a Vatikánban egyszerre meg fognak ijjedni fenyegetéseitől s készséges védelmezőivé válnak annak a liberalis rendszernek, mellyel már ötödik éve a legkeményebb harcot vívták s amely csak az imént iktatta törvénytárába az Egyház elveivel ellenkező polgári házassági jogot s ,a vallás szabad gyakorlatából és az izraeliták recepciójáról szóló még tárgyalás alatt lévő javaslataival a kereszteny állam eszméjét is megtagadni készült. Nem tudjuk, mi célja lehetett Beksicsnek a gallikanizmushoz hasonló magyar Egyház emlegetésével, mert azt nem hihette, hogy ezzel csábítólag fog hatni Rómára. Nem akarunk kételkedni benne, hogy a magyarság és a katolicizmus érdekközösségről írott szavait őszintén gondolta. Ez politikai megggyőződése lehetett. Ez érdekközösségen azonban a liberalizmus elveinek megfelelően nagyon

alárendelt szerepet szánt az Egyháznak. Ez év szeptemberében drb. jelzéssel a Pesti Hírlapban a következőket frta:

„Az egyház nem önmagáért van, hanem az államért. Az egyház is csak eszköz az állam céljainak elérésére. Az egyház föladata az államban az erkölcsös, vallásos életet előmozdítani, biztosítani, lévén minden állam főcélja, hogy polgárai erkölcseit nemesítse, miben a vallásosság van leginkább segítségére. Az egyház tehát hatalmas eszköze az államnak, de mégis eszköz és nem cél. Csak maga az állam a cél“.

Ami Beksics emlékiratának a néppárt szociális programjával szemben felhozott vádját illeti, teljesen felesleges vele foglalkozni. Zichy Nándor és vele a néppárt vezetői jobban látták meg a nép bajait s helyesebben mutattak rá a segítsés módjaira, mint a többi politikai pártok vezérei. Beksicsnek inkább azért kellett volna gáncsolnia a pártot, hogy nem elégé céltudatos az agrárprogramma s nem szolt a földéhes zsellérek birtokhoz juttatásáról. Hogy mégis agrárszociális szempontból is féltek a párttól, az részben azzal magyarázható, hogy az előző hónapban az agrárszocializmus terjedésével kapcsolatban tartott' miniszterelnökségi értekezleten az érdekeltek főispánok közül páran rémképeket festettek.¹⁷ Szociális kérdésekkel egyáltalában nem lehetett komolyan foglalkozni ebben az időben még nálunk, mert. aki mégtette, azt rögf" tön megrágalmazták, kereszteny köröknek meg éppenséggel nem tudták megbocsátani. így történt ez Prohászkával is. A parlamentben pedig lizt a vadat emelték, hogy „a klerikaÜz-
mus a szocializmust saját céljai elérésére „kívánja felhasd, náipi.“¹⁸

Ami Beksicsnek a párt antiszemizmusáról mondott vádját illeti, meg kell állapítanunk, hogy ez az antiszemizmus nem támadó, hanem védelmi-jellegű volt. A falusi szegény lakosságot akarta megvédelmezni a zsidó szatácsok uzsorajával szemben s a kisiparosokat és a munkásokat a zsidó nagyipar és töke ellenében. Alaptalanul vádolta Beksics a nemzetiségi kérdés miatt is a pártot, a programm velük foglalkozó pontja Széchenyi és Deák szellemére vallott s csak dicsérhető érte a párt, hogy később is távol tartotta magát a „többi pártok“ végeredményében károsan ható nemzeti túlzásaitól. Igaza lett azonban Beksics ama vádjának, hogy a néppárt a szélső közjogi irányzat terjedését elő fogja segíteni. A párt

¹⁷ Dr. Gabona Béla: A magyarországi agrármunkásmozgalom története (1890—1900), Bpest, 1934. 35. és 42. 1.

¹⁸Tallián Béla 1897 január 26-i beszédéből.

fejlődése folyamán tényleg belekerült a közjogi küzdelem áradatába. De ennek nemcsak a népszerűség utáni vágy volt, az oka, hanem az is, hogy közjogi ellenzékitük sokakat visszatartott volna a párthoz való csatlakozástól. A néppárt részére pedig a kereszteny alap volt az első s nem a közjogi kérdés. Steiner püspök már a megalakuláskor ki akarta e kérdést kapcsolni a programmból. Egyébként ^v maga Beksics sem tartotta a kiegyezést megváltoztathatatlanul s Bánffy 1903-ban alapított új pártja, ha a kiegyezés hívének mondotta is magát, szintén közjogi követelményeket hangoztatott, az 1904 decemberi parlamenti bútorromboláskor pedig a közjogi konzervativus híveit éppen Bánffy viselkedése sújtotta le a legmélyebben, amikor, mint Herczeg Ferenc emlékezéseiből tudjuk, Thonuzoba unokájaként kárörvendő nevétessel, szürke cilinderrel a fején, egy pad tetején lovagolva és cigarettázva gyönyörködött a. pusztításban és osztogatta a parancsokat.

Amikor Beksics emlékiratával elkészült, az egyházpolitikai helyzet a kormány szempontjából nem volt megnyugtató. XIII. Leó március 18-i allokaciójában nyilvánosan elítélte a magyar házassági törvényt, a förendiház- pedig három nappal később másodszor is visszautasította az izraelitákról szóló törvényjavaslatot, valamint a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatnak a felekezettelküliekre vonatkozó szakaszait. Nem láthatta tehát még a kormány biztosítottnak a házassági törvény sima végrehajtását s bizonytalan lett a még hátralévő egyházpolitikai javaslatok sorsa is. A förendi ellenzék megmerevedésére kétségtelenül hatással volt a néppárt sikeres szervezkedése s ezért a néppárt elgáncsolása a förendi ellenzék meggyengülésével is kecsegtetett. Bánffy mindenben a magáévá tette tehát Beksics memorandumát. Szerzőjét meg nem nevezve, megküldte Kálnoknak s kísérő iratában¹⁹ hangsúlyozta, hogy a néppárt a közjogi radikalizmus terjesztésének elősegítésével veszedelmesebb az osztrák és német keresztenyzocialista pártoknál s megakadályozhatja komoly politikai és társadalmi tényezők ama kívánságának a teljesülését, hogy az egyházpolitikai programm végrehajtása után térjen vissza Magyarország újból hagyományos konzervatív egyházpolitikájához. Nyomatékosan megkérte Bánffy Kálnokyt, hogy különösen ez utóbbi szempontot hangsúlyozva, vegye rá

¹⁹ Szám nélkül 1895 márc. 22-ről keltezve a bécsi Áll. Ltár.ban: Politisches Archiv.

a Szentszéket a *néppárt* elítélésére s fossza meg ezáltal a pártot attól a lehetőségtől, hogy jogosulatlanul a vallás palástjába burkolódzva, sok katolikus hívőt félrevezessen a Szentszéknek egyébként csak látszólagos és jog nélkül hirdetett támogatásával.

Bánffy e jegyzékét március 22-én küldte el. Kálnoky nern nagyon sietett Revertera újabb utasításával. Rábítta az ügyet gróf Kuefstein Károly külügyminisztériumi osztályfőnökére, Kuefstein pedig, alaposan átanulmányozva a memorandumot, meglehetősen soká gondolkozott rajta, "hogy mitévő legyen. Csak április 6-án írta alá Kálnoky az elkészült utasítást,²⁰ de elküldésére még később került sor, mert Revertera csak 21-én kapta meg. Megküldték Reverterának a memorandumot s Bánffy átiratát is, határozott utasítást azonban nem adtak neki. Csak annyit jegyzett meg az utasítás, tárgyilagosan véve minden esetre kívánatos, hogy ítélijen el a Szentszék minden szélsőséges törekvést és mérséklőleg hasson s általában ne adjon rá okot, hogy politikai pártok támogatására hivatkozzassanak, egyébként azonban teljesen rábították Revertera tapintatára, illetőleg ítéletére, hogy mily módon és mértékben teljesítse Bánffy kérését. Figyelmeztették egyúttal Reverterát, az intervenciónak oryjmódon kell megtörténnie, hogy ne illethessék azzal a váddal a magyar kormányt, mint a keresztenyzocialistákkal kapcsolatban az osztrákok, hogy idegen hatalmat kér fel belpolitikai ügyekbe való beavatkozásra. Nem hallgatta el az utasítás azt sem, hogy a néppárt ellen még nehezebb lesz fellépni, mint a keresztenyzocialisták ellen, mert a néppárt ezekkel ellentétben nem száll szembe a püspökökkel, hanem éppen megfordítva, legalább is az egyházpolitikai kérdéseket illetőleg, égy úton halad velük. Nem lehet tehát a hierarchia tekintélyének a védelmére hivatkozni.

Bárfyval jóval ez utasítás elküldése, sőt még kelte előtt, már április 3-án tudatta Kálnoky, hogy átiratát és a memorandumot elküldötte Reverterának s kívánságának megfelelően utasította is őt.²¹ Azt nem írta meg Kálnoky, hogy az utasítás nem határozott, de felhívta Bánffy figyelmét a Reverterának is megírt nehézségre, amiért a hierarchia tekintélyének a védelmére nem hivatkozhatnak s hogy óvatosságra van

²⁰ A 71. sz. bizalmas utasítás Kuefstein kezétől eredő fogalmazványa Kálnoky javításával u. o. Romé S. S. 1895.

²¹ A 66. sz. átirat eredetije az Orsz. Ltárban a már idézett helyen, fogalmazványa Kuefsteintől Kálnoky lényegtelen javításával Bécsben, a Polit. Arch.-ban.

szükség, mert a Vatikán hangulata következtében könnyen azonnali visszautasításban lehetne részük. Nagyméltóságod saját kívánságának is megfelelhet továbbá, — olvassuk még Kálnoky átiratában, — ha a lehetőség szerint nem teszi ki a követ intervenciójával a kormányt annak a szemrehányásnak, hogy külföldi hatalom beavatkozását kéri belügyekbe.

Bánffy nagy megelégedéssel értesült róla, hogy a memoranumot és kísérőiratát elküldték Reverterának. Úgy gondolta, hogy általa részletesebben tájékozódhatik a követség a magyar egyházpolitikai helyzetről. Nem hagya azonban szó nélkül Kálnoky megjegyzéseit s Beksicstől készített válaszában²² bizonyítani igyekezett, hogy az alsópapság és a főpapság antagonizmusa nálunk is ki fog fejlődni és semmi döntő jelentősége nincs e tekintetben annak a körülménynek, hogy egyes püspökök együtt mennek a néppárttal s támogatták a legutobb LJcépviselői választások alkalmával a párt jelöltjeit. Azt elismerte Bánffy, hogy e püspökök és az alsópapság között nincs ellentét, sőt nagyrészben az ő működésük eredménye az egész néppárt, hangsúlyozta azonban, hogy e párt püspökkel ellentében a püspöki kar nagyobb része, élén magával a hercegprímással, Vaszaryval, hazafias és egyúttal az Egyház iránti kötelességének is tekinti, hogy távol tartsa, magát a néppárnak közjogi és nemzetiségi nehézségeket felidéző és magára az Egyházra is hátrányos velleitásaitól.

Nyugodtan írhatta volna Bánffy, illetőleg Beksics azt is, hogy az egész püspöki kar távoltartja magát azilyen széles séges velleitásoktól. Megfelelt volna az igazságnak. De ez még egyáltalában nem jelentette azt, hogy a püspöki kar nagy része el is ítéli a néppárt célkitűzéseit. Annyi alapja azonban volt Bánffy ellenvetésének, hogy a püspöki kar egyes tagjai valóban tartózkodók voltak a néppárttal szemben, mert a politikai helyzet következtében kilátástalannak tartották a párt pprogrammának megvalósíthatását s úgy gondolták, hogy jobban tudják biztosítani az Egyház érdekeit a kormánnyal való bizonos együttműködés, mint határozott ellenzékités által.

Amikor az 1894. december 19-i püspöki konferencián, nyilván a néppárt megalakulására való tekintettel, véleményt kért Vaszary arra vonatkozólag, hogy milyen politikai programmot valljon a püspöki kar a legközelebbi jövőben, Samassa egri érsek úgy nyilatkozott, hogy a fennálló viszonyok között nem lehet semmiféle politikai programm megvalósítására sem vállalkozni. Az egyházpolitikai törvények megváltoztatására egyelőre semmi-

²² Az 1068. sz. eredeti Bécsben, Beksics kezétől eredő magyar és német nyelvű fogalmazványa pedig az Orsz. Ltár.-ban az idézett helyen.

esetre sem, hanem legfeljebb csak újabb országgyűlési választások után lehet gondolni, de ez sem kecsegettet sok reménnyel. Miután ugyanilyen értelemben szolt a pannonhalmi főapát, Fehér Ipoly is, a püspöki kar nem is tárgyalt tovább ekkor a kérdésről s határozatilag kimondotta, hogy politikai programmot egyelőre nem ad. Tény az is, hogy amikor Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric hivatalosan bejelentették a püspöki karnak a néppárt megalakulását s kérték, hogy a pártot „bölcs belátása szerint való módon megyéspapságának is melegen ajánljá“,²³ a püspöki kar e bejelentést 1895 március 19-i konferenciáján egyszerűen csak tudomásul vette, de nincs viszont semmi nyoma sem a jegyzőkönyvben, hogy bárki is felszólalt volna a néppárt céltitűzései ellen.²⁴ Igaz ugyan, hogy Samassa nem volt- jelen a konferencián. Az önálló politikát követő Samassa évek multával is távol tartotta magát a néppárttól²⁵ s kétségtelen, hogy ő volt azoknak-a főpapoknak az egyike, akikre Bánffy célzott. A másik Bubics Zsigmond, a cassai püspök lehetett, aki 1894 december végi pásztorlevelében²⁶ nyiltan elítélte az ,egyházpolitikai törvények revíziójára való törekvést. Más püspökről rajtuk kívül nem mérnök állítani, hogy helytelenítette volna ebben az időben a párt programját. Schlauch nagyváradi biboros-püspök inkább csak taktikai okokból ellenérezte tiszántúli szervezkedését, hol nem lévén talaja, biztos bukásnak nézett volna elője.²⁷ Vaszary a maga minden kellemetlenséget kerülni kívánó békülékeny természetével a középúton maradt, nem ítéltette el a pártot, de nem is exponálta magát mellette. A Magyar Hirlap február második felében azt írta róla, úgy nyilatkozott, hogy teljesen távol tartja magát a néppárttól, iránta, semmi rokonszenvet nem mutatott eddig s nem fog a jövőben sem. A nagyváradi Tiszántúl kérdésére azonban megcáfoltatta Vaszary, hogy bármiféle nyilatkozatot is tett yolna.²⁸ Közvetve egyébként támogatta is a pártot, amikor Komárom minden tiltakozása ellenére szabadságolta a város plébánosát, Molnár Jánost, aki a néppárt szervező bizottságának elnöki állását foglalta el.²⁹

Kálnokynak küldött válasza további során elismerte Bánffy, hogy szimptómákat lát csak egyelőre s nem fejlődtek még ki a néppárt általa veszedelmesnek tartott törekvései, mégis megismételte azonban a memorandum vádját, hogy a néppárt tulajdonképen nem egyéb, mint a keresztenyszocializmus magyar földön való elfajzása. Elfajzottnak azért mondta, mert erősíteni fogja a szélső közjogi irányzatot. Ezt pedig igazoltanak látta már azzal, hogy a legutóbbi tapolcai választásnál nem védelmezte meg a katolikus papság Kossuth Ferencsel

²³ Religio, 1895 március 20..

²⁴ A püspöki konferenciák pár példányban kinyomatott jegyzőkönyveinek egy példányát Esztergomban a prímási irodában őrzik.

²⁵ Lásd Prohászka Samassa és a néppárt c cikkét összegyűjtött munkái XXI. kötetében a 97. lapon.

²⁶ Közölte a Religio 1895 január 16-i és köv két száma.

²⁷ Szabó László: Szegény ember gazdag élete. II. k. Bpest, 1928. 86. 1.

²⁸ Religio, 1895 február 23.

²⁹ A Religio 1895 március 20-i száma közölte Vaszary február 21-én kelt válaszát Komárom feliratára.

szemben a közjogi alapot. Kálnoky megjegyzésére reflektálva, mindenről jobban elítélendőnek bályegezte Bánffy egy külföldi hatalomnak belpolitikai célokra való felhasználását „s szerinte a pápaságot, nem számítva a pápának a. katolikus egyházhoz s a papsághoz való viszonyát, éppen olyan külföldi hatalomnak is kell tekinteni, mint bármely más hatalmat Hallgatott azonban arról, hogy kísérőiratában határozottan arra kérte Kálnokyt, hogy vegye rá a Szentszéket a néppárt elítélesére s a memorandum utolsó szavaira hivatkozva azt hitte, hogy semmiféle vádra sem adhat okot, mert a Szentszéknek nem a magyar belügyekbe kívánt beavatkozásáról, hane-m csupán tárgyilagos felvilágosításáról s arról van szó, hogy fosszák meg a néppártot förősségét adó, szerinte csak bitorolt vallásos jellegétől.

Ha belpolitikai ügyekbe való beavatkozásról egyáltalában szó lehet, érvelt tovább Beksics tollával Bánffy, akkor a valóságban Magyarország hátrányára történt az már meg a Szentszék részéről, amikor bizonyára helytelen információk alapján erkölcsi támogatásban részesítette a néppárt vezetőit. Ez XIII. Leó Zichy Nándorhoz intézett levelére vonatkozott. Kifogásolta azonban Bánffy válasza XIII. Leó már említett március lé-i allokációját is, valamint a katolikus gyűlésekre s ezeknek a néppárt vezetőivel azonos rendezőire adott pápai áldást, mert e megnyilatkozások keltették szerinte a magyar katolikusokban, különösen pedig a papságban azt a hitet, hogy a Szentszék a néppárt törekvéseit helyesli s vallásos jellegét elismeri. E tényekkel szemben kötelessége a magyar kormánynak, hangoztatta Bánffy, illetőleg Beksics, felvilágosítania a külügyminiszter közvetítésével a Szentszéket a néppárt törekvései következetében a katolikus egyháza háramolható veszélyekről. E veszélyek miatt nem lehet ugyanis közömbös a Szentszéknek sem, hogy a néppárt a vallást és a katolikus egyházaat cégről bitorolja. És mert idáig a klerikális informátoroktól félrevezetett Szentszék magatartása adott alkalmat a néppátnak a katolikus egyház cégről használására és arra az állításra, hogy a Szentszék helyesli az eljárását, egyedül és kizárolag csakis ő foszthatja meg a pártot vallásos jellegétől. Csakis az elkövetett hiba jóvátételéről van tehát szó, érvelt Bánffy, vagyis arról, hogy ne hivatkozhassak a néppárt a katolikus egyház fejének nyilt vagy titkos támogatására.

Fejtegette ezután még a válasz, hogy a magyar állam minden más államnál féltékenyebben őrizte mindig a függetlenséget Rómával szemben, de sem e függetlenséget, sem pedig a ius placetit nem magyarázta a magyar közjog sohasem úgy, hogy tilos az ország kormányának a Szentszékkel érintkezésbe lépnie, hanem inkább úgy értelmezte, hogy a Szentszék a maga egyházi tekintélyét sem a papsággal, sem a hívőkkel való érintkezésében nem használhatja fel az ország kárára. A memorandum tehát, hangoztatta a miniszterelnök, tüzes ismeretek alapján készült s újból megkérte ezért Kálnokyt,

tegyen meg a jövőben is minden a vatikáni követ útján annak érdekében, hogy a Szentszék a néppártot vallásos jellegétől megfossza vagy legalább is erkölcsi támogatásában ne részesítse.

Bánffy ez újabb kérésére Kálnoky egyáltalában nem reagálj vatikáni követünknek sem küldött újabb utasítást. Talán feleslegesnek is ítélte, mert úgy gondolhatta, hogy a memorandum alapján eléggé tájékozódhatott Revertera a magyar kormány felfogásáról és kívánságáról. Revertera azonban nagyon nehéznek érezte a rábízott feladatot.³⁰ Azt a figyelmeztetését, hogy intervenciójának oly módon kell megtörténnie, hogy ne vágolhassák érte a magyar kormányt, Bánffytól eredőnek gondolta s éppen e kívánság teljesítésében láta feladata főnéhézséget. Úgy magyarázta a dolgot, hogy a magyar kormány akar is valamit, meg nem is: azt kívánja, hogy fegyverezze le a Szentszék a harc közben a saját csapatait, nem szabad azonban kitudódnia, hogy ez a kormány kívánságára történik, nehogy megtámadhassák miatta. Követünk úgy járította, hogy tehát a maga feladatot, arra kell rávennie a Szentszéket, hogy önkéntesen lépjen fel a néppárt ellen. Ez esetben viszont, így gondolkozott, ha a magyar kormány elbújik a háttérbe, hogy fedje magát a támadásokkal szemben, őt, vagy a külügymisztert vágolhatnák az egész dolog kezdeményezéséért. Egyébként magát a memorandumot is különös irásműnek tekintette. Nem tartotta eléggé meggyőzőnek arra, hogy kivéhesse érveivel az ellenvetéseket, ő még maga csak hajlandó lett volna rá, mint Kálnokynak írta, hogy lemondjon kötelességből a logikus gondolkozásról, nem hitte azonban, hogy Rampolla is kapható lesz erre. Azt ugyanis maga Bánffy is elismerte, hogy magából a programból nem lehet következtetni a néppárt veszélyességrére, sőt azzal sem akarta a miniszterelnök vágolni a pártvezetőséget, hogy elhagya volna már a törvényes alapot. Az pedig, hogy agitáció útján akar a néppárt híveket szerezni, nem volt egyedül állojelenség Magyarországon, az összes pártok, maga a kormánypárt is, hasonlóképen cselekedtek.

A bíboros-államtitkárral egy akadémikus jellegű beszéli, getést folytatott már követünk a néppártról s Rampolla elismerte, hogy tömegmozgalmat nehéz irányítani s veszélyessé válhat ennek következtében a közrendre is. De ezzel az a hely-

³⁰ Lásd a következőre 1895 április 25-én kelt 16 A. sz. szigorúan bizalmas jelentését. Bécs, Áll. Ltár. Polit. Arch. Romé S. S. 1895.

zet, mondotta ekkor Rampolla, mint az általános hadkötelezettséggel. mindenki ismeri szociális, politikai és gazdasági hátrányait s mégsem vonhatja ki magát egyetlen egy állam sem alóla, mióta Poroszország bevezette. Ugyanígy kényszerülve vannak a katolikusok is csapataikat hadba állítani, mintán a radikális tömegeket felvonultatták az egyházpolitikai törvények mellett demonstrációra.

Revertera meg volt győződve róla, hogy Rampolla felfogásának jogosultságát magának Bánffynak is el kell ismernie, ha a pápai államtitkai helyébe képzeli magát s ezért amikor jelentést tett róla Kálnokynak, megírta azt is, hogy véleménye szerint e ^nyilatkozat után csakis egy ponton fogható meg a dolog s ez a papságnak a politikai harcban váló részvételének a kérdése. Ez neki is csakugyan aggasztónak tűnt fel fegyelmi szempontból. Magyarországon azonban, vetette mindenjárt ellen, jihol minden valamennyire művelt ember aktív részi; vesz *d* «poïitikaí életben, nehezebb lenne ezt megakadályozni, mint máshol. A legnehezebb pedig éppen most, amikor az egyházpolitikai kérdések a papságot közvetlenül érintik. Az ugyan feltételezhető, írta követünk, hogyha a pápa megtiltaná a papságnak a néppártba való belépést, a jobbak és érdemesebbek engedelmeskednének neki. Nem állítható azonban, hogy a papság kiválasával veszélytelenebbé válnék a párt. Ellenkezőleg, a demagogikus hatások még könnyebben hatalmukba keríthetnék. A miniszterelnök biztosítása, hogy a radikális egyházpolitikai törvények végrehajtása után újból konzervatív egyházpolitikát akar követni a kormány, minden esetre megnyugtató lenne a Szentsékre, felvetődik azonban a kérdés, hogy a nagy egyházi vagyonon kívül sok konzerválandó dolog marad-e még hátra? Ezenfelül, amint azt Rómában tudják, az egyházi vagyon szekularizációja olyan programmpont, hogy egyetlen egy libeláris kormány sem akadályozhatja meg a végrehajtását a pártjával szemben, ha mint egyedüli követelmény marad hátra. A katolikus főpapok gazdag asztalára már régen vágyakoznak a többi felekezetek s nem fognak addig nyugodni, amíg a megkívánt birtok felosztásához hozzá nem segíti őket az állam.

Emlékeztette Revertera ezzel kapcsolatban Kalnokyt egy Rimor hercegprímás által mindenjárt az 1867-i kiegyezés után készítetett emlékiratra, amsly bizonyítgatta, hogy abban az esetben, ha a liberális párt akadálytalanul végrehajthatja a programját, az események szökségszerűleg az egyházi vagyon szekularizációjához fognak vezetni. Akkor Andrássy volt a miniszterelnök és sokan hitték Revertera szerint, hogy lényegesen közeleddet volna e kérdés fenti értelemben való megoldásához, ha Andrássy tovább

marad a kormány élén. Andrassy nemkatolikus utódai: Lónyay és Tisza Kálmán elhalasztották a dolgot, mert el akarták kerülni, hogy azfcal vádolhassák meg őket, felekezeti elfogultságból rabolják *meg* a katolikus egyházat. Bánffy, írta Revertera, kétségtelenül szintén hasonló módon fog cselekedni, de nem vállalhat felelősséget egy olyan következő kormányért, mely^Anek élén egy liberális katolikus áll. Egyházi körökben számolnak ezért azzal, hogy a mostani egyházpolitikai törvényszerzés után áldozatul fog esni az egyházi vagyon is egy újabb rohamnak.

Revertera e jelentése elküldése után igyekezett meggyőződni róla, hogy elérhető-e egyáltalában a néppártnak a Szentszék részéről való dezavuálása s ha igen, elhárítanák-e ezáltal a felekezeti békét zavaró további bonyodalmakat? Ennek a megállapítása érdekében nem kísérelte meg az intranzigensebb Rampollánál szóba hozni újra a dolgot, hanem más a békülékenységre jobban hajlamos egyházi méltóságokkal keresett kapcsolatot. Különösen azoknak a tanácsát kérte ki, akik tevékeny részt vettek a német kultúrharc megszüntetésében s idegenkedtek azóta is minden újabb konfliktustól.- Nem árulta el követünk, hogy kikkel tanácskozott, de azt hisszük, nem csalódunk, ha Rampolla politikai ellenfelében, a volt bécsi nunciusról: Galimberti kardinálisban véljük felfedezni egyik tanácsadóját. Galimbertinek része volt a német kultúrharc elintézésében, Revertera jó viszonyban volt vele s már korábban is többször tárgyalt vele más ügyekben bizalmasan. Galimbertivel és társaival folytatott mostani tárgyalásai alkalmával óvatosan igyekezett követünk még a látszatát is elkerülni annak, mintha hivatalos megbízásból cselekednék: Ezzel meg akarta adni a magyar kormánynak a lehetőséget arra, hogy értesüléseit tetszése szerint használhassa fel további lépésekre, illetőleg teljesen figyelmen kívül is hagyhassa.

Beksics memoranduma a külföldi eseményeket a magyarországiakkal összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon nem volt és nincs kultúrharc s állította egyúttal, jogszerű nem is akar ja azt a kormány felidézni, ha a Szentszék, mint más országokban tette, nálunk is alkalmaz-“ köctik az egyházpolitikai törvényekhez s belenyugszik a helyzetbe. Ezzel az állítással akart érvelni Revertera is Galimbertivel és társaival szemben, sikere azonban nem volt. Ők ugyanis különbséget tettek az egyházt körök általános felfogásának megfelelően a kultúrharc lényege és megnyilatkozási formái között. Lényegét az állam és a katolikus egyház közötti jogviszonyról vallott nézetek szöges ellentében látták. A papok bírságolását, bebüntözését, állástól való megfosztásukat és kiűzésüket, valamint az egyházi javak elköbözését

pedig csak éppen olyan kísérőjelenségeknek tartották, mint ahogy a háborúban az ellenség megölése nem öncél, hanem, csak az erőszak elkerülhetetlen alkalmazása a győzelem kivívása érdekében.

Ezek előrebocsátása után hosszasan elmélkedett Revertera egy jújabb jelentésében⁸¹ a német kultúrharcról s bizonyítgatta, hogy az lényegében nem volt más, mint kísérlet arra, hogy rákényszerítések az Egyházt a legfőbb állami fennhatóságról vallott protestáns eredetű alaplev elismerésére. A porosz országgyűlésen és a német birodalmi gyűlésen többször nyíltan is kimondották ezt s a hozott törvények és a kiadott rendeletek mind ennek az elvnek a részletes végrehajtását célozták. A meghódolás jutalmaként való fizetésemeléseknek azonban éppen olyan kevés sikerük volt, mint a dráki szigorúsággal alkalmazott büntetéseknek. A papság nem hódolt meg s a Kúria a békeszerető XIII. Leó trónralépte után is bajthatatlan maradt a maga egyházi jogának a védelmében s époly sérthetetlennek nyilvánította, mint amilyen az állami jog. minden megegyezés ki volt tehát zárva, míg végül is Bismarck a szociáldemokrácia növekedésétől és a hosszú harc gazdasági és szociális pusztításaitól megrettent s elhatározta, hogy békét teremt. Első tapogatódzásaira azt a választ kapta Rómából, hogy az állami fennhatósági jog alapján minden tárgyalás lehetetlen. A Kúria elvi állásfoglalása a későbbi tárgyalások folyamán is változatlan maradt. Bismarcknak végül is rá kellett szánnia magát az úgynevezett májusi törvények revíziójára s rájött, csak akkor állíthatja helyre a békét, ha lemond arról a szándékáról, hogy az Egyházt az állami fennhatóság jármába törje. Jacobini kardinális azt mondotta a harc kezdetén, hogyha Poroszország az állami fennhatóság bástyája mögül akar harcolni az Egyházzal, akkor a Szentszék is elsáncolja magát s várni fogja a támadást. Mindkét bástyán rés támadt azonban, fejezte be fejezetét Revertera. A májusi törvényeket részben eltöröltek, a Szentszék pedig, a nélkül, hogy a meghagyott egyházzpolitikai törvényeket elismerte volna, rászánta magát mégis eltűrésükre. Mindkét fél letette a fegyvert s ha igazi béke az elvi ellentétek további fennállása mellett lehetetlen volt, a modus vivendi mégis létrejött.

A porosz kultúrharc elemzéséből azt a tanulságot vonta le követünk, hogy a kormányoknak, ha nem akarnak Canossába menni, el kell kerülniök a porosz egyházzpolitika hibáit s ha a harcot a Szentszék ellen a legfőbb állami fennhatóság nevében akarják megvívní, akkor sokkal erősebbnek kell érezniök magukat, mint amilyen Bismarck volt hatalma tetőfokán. Aki azonban nem akarja a harcot, annak szigorúan számot kell vetnie minden egyes esetben azzal, mi várható, illetőleg kívánható a Szentszéktől a» nélkül, hogy egész pártja: papság és laikusok harcba induljanak a védelmére.

A néppártról írt memorandum hivatkozott más országok példájára, hol belenyugodott a Szentszék a sorsába, hogy tűrnie kell, sőt elő is kell segítenie azoknak a törvényeknek a

⁸¹ Lásd 1895 május 2-án kelt 17. sz. szigorúan bizalmas jelentését a legutóbb idézett helyen.

végrehajtását, amelyek ellen előzőleg a leghatározottabban tiltakozott. Miért nem törtéhetnék ez meg tehát Magyarországon is? Meg fog történni, válaszolta Revertera tanulságos jelentésében. A tapasztalatok szerint nem lehet benne kételkedni. A pápa a törvények elleni tiltakozás mellett utasítani fogja a püspököket, hogy ne akadályozzák meg a törvények végrehajtását, de magyarázzák meg jól a hívőknek, hogy türsük még nem jelenti helyeslésüket. A korlátlan legföbb állami fennhatóság elvét sohasem fogja a Szentszék elismerni. Ha kényszeríteni akarják erre a katolikusokat, akkor elkerülhetetlen ülítő a harc.

A porosz kultúrharc lefolyása alapján adott választ Revertera a Kúriának a néppárhoz való viszonyáról is. Még a kezdetén volt a harc, írta követünk, amikor 1871-ben Bismarck megkérte a pápát, hogy a szerinte „birodalomellenes“ centrum-pártot nyilvánosan ítélez el. Bismarckot e kérése nyilvánításakor félrevezette gróf Tauffkirchen ideiglenes római ügyvivő egy jelentése s azt hitte, meggyőzte Antonelli kardinálist róla, hogy a centrum a maga „birodalomellenes“ magatartásával a kormányt energikus elhatározásokra kényszerítheti, az a körülmény pedig, hogy a centrum a római kérdést is felvetette, súlyos bonyodalmakat okozhat. Antonelli sietett a félreérést tisztázni, a pápa ^{világi} hatalma melletti tüntetéseket célszerűtlennek minősítette, de visszautasította azt a kívánságot, hogy utasításokat adjon a centrumnak belpolitikai magatartását illetőleg. A centrum az Egyház üldözése következetében idővel hatalommá nőtt, de ez nem tartotta vissza a Szentszéket attól, hogy a párt vezetőinek tudta nélkül Poroszországgal egyességet kössön. Sokaknak nem tetszett ez, a papság azonban az egyesség következetében visszavonult a politikától, hogy teljesen békés hivatásának szentelje magát.

Valami hasonlót, de többet nem, a magyar kormány is várhat a néppárttal kapcsolatban a Szentszéktől, jelentette Revertera. Ha kívánja a kormány, határozottan figyelmeztetni fogja a Szentszék a pártot, hogy a törvényes alapot el ne hagyja s óvakodjék a közrendre veszélyessé válható kapcsolatuktól. Semrni szín alatt sem fogja azonban Róma rászánnyi magát arra, hogy szárnyát szegje annak az egyedüli magyar pártnak, amely meg akarja védeni az Egyház, jogait a további támadások ellen. Kérte Revertera Kálnokyt, hogy ne tekintse ezt az ö személyes nézetének. A maga saját véleményével általában tartózkodó s egész jelentésével csak az a célja, hogy pontosan feltárja, milyen szemszögből figyeli a Kúria a

magyarországi dolgok fejlődését. Rómára a közeli veszélyek sokkal nagyobb hatással vannak, mint a néppárt harcmodora következtében esetleg a távolaobi jövőben bekövetkezhető bajok. Nem lenne viszont a Szentszék semmiféléi tekintettel sem a néppárt érdekeire, ha meg lehetne öt győzny. a kormánynak nemcsak akarata, de ereje is van rá, hogy az egyházpolitikát újból konzervatív irányba terelje. A Szentszék ebben való kétélyének főképpen azok a subversiv elemek azokat jegvezte meg követünk, *akiknek a segítségét a kormány igénybe veszi*³² s akik a kormány harcra ösztönzik.

Idáig csak a; Kúria álláspontját tolmacsolva, jelentése végén egy személyes megjegyzést is megengedett LRevertera magának. *Lehetetlen olyan embereket befolyásolni*, írta, *akikkel nem akarnak tárgyalni*. A Wekerle-kormány első napjai óta pedig, állapította meg, irányító kormányelv lett Magyarországon a Szentszékkel való minden érintkezésnek az elkerülése. A püspöki kar közvetítésével nagyon könnyű lenne a kormánynak a Szentszékkel rendszeres összeköttetésben maradnia. Kiengeszítődésre, a meglévő ellentétek kiegyenlítésére, a békét legalább kifelé mutató modus vivendi létrehozására alig lehet azonban gondolni, ha egyszerűen elutasítják³³ maguktól azokat az embereket, akiknek a közreműködése ehhez szükséges. Hivatkozott Revertera a memorandumnak arra a kitételere³⁴hogy semmi sem kívánatosabb Magyarország részére, mint a jelenlegi ingerült hangulat mentől előbbi megszüntetése és a társadalmi és felekezeti béke újbóli helyreállítása. A Kúria az irányunkban barátoságos egyházfejedelmek hatása alatt, válaszolta erre követünk, hajlandó ennek az elérése érdekében közreműködni, ha biztosítják öt a jövőt illetőleg, hogy a radikális egyházpolitika — az emlékirat szavaival élve — csak „izgalommal teljes intermezzo“ marad s megismétlődésétől nem kell férni.

E jelentését május 2-án írta Revertera futár híján azonban csak 9-én tudta elküldeni. Eszerint a magyar egyházpolitikai helyzet válságosra fordult. Bánffy ugyanis a képviselőház május elsejei ülésén azzal vádolta meg Agliardi nunciust, hogy április második felében tett magyarországi látogatása

³² Kálnoky, amint még említeni fogjuk, Revertera e jelenlését másolatban közölte Bánffyval, az itt, valamint a lejebb dülten szedett részeket azonban kihagyta belőle.

³³ A Bánffynak küldött másolatban mellőzésre van enyhítve e kifejezés. (... wenn man Leute einfach von sich weist... helyett ... diejenige bei Seite gelassen werden ...)

alkalmával túllépte hatáskörét s beavatkozott a magyar belügyekbe. Bejelentette egyúttal a miniszterelnök, hogy a külügyminiszter közvetítésével már tiltakozott is e miatt Rómában. Bánffy nyilatkozata, Kálnoky szavával élve, csatakiáltásként hangzott s az egész budapesti és bécsi sajtó a Rómával, való szakítást s a nuncius kiűzését várta utána. Általában Rómának küldött hadüzenetnek s a katolikus egyház elleni ujabb harc bejelentésének tekintették. Kálnoky megcáfolta, hogy Rómában tiltakoztak volna s nem vállalta a felelősséget Bánffy nyilatkozatáért.³⁴ A Szentsékkel való diplomáciai viszony megszakításának közvetlen veszélye így elhárult, a magyarországi egyházpolitikai helyzet azonban változatlanul súlyos maradt.

Az ország a kultúrharc egy újabb szakaszának köszönén állott. Revertera ezért amikor május 2-i jelentését elküldte, egy külön magánlevelet is írt Kálnokynak³⁵ s újból hangsúlyozta, hogy jelentésében híven igyekezett vázolni Róma álláspontját. A magyar kormány akarhatja a harcot vagy nem, könnyelműen azonban nem szabad belesodrónia, figyelmezteti rá követünk. Ha el akarja kerülni, akkor nem lehet egyebet, mint azt, amit Poroszország nagyon későn tett meg, vagyis belenyugszik a kompromisszumba. Ez ugyan nem oszlatta el Poroszországban sem a nézetek ellentétét, de lehetővé tette mégis az állam és az Egyház békés együttélését. Bismarck abba a hibába esett, hogy lebecsülte a katolikus egyház ellenállóerejét. Az Egyház ellenálló ereje ma is változatlan s ezért a kölesönös hatalmi viszony pontos mérlegelésével jól meg kell gondolnia a kormánynak minden lépést, mellyel a harcot meg akarja indítani, vagy amely véletlenül harcra vezethet. *Félek, fejezte be levelét Revertera, hogy a magyar kormánykörök nem lesznek hajlandók pillanatnyilag a figyelmeztetés meghallgatására. Nem kívánom, hogy saját kárukon tanuljanak.*

Kálnoky Revertera e levelének, valamint legutolsó jelentésének a másolatát mindjárt megérkezése után, május 13-án, megküldte Bánffynak.³⁶ Kihagyta azonban belőle azokat az

³⁴ Lásd erről bővebben az Agliardi-affaire-ról írt idézett tanulmányom.

³⁵ Sajátkezű eredetije Bécsben a Politisches Archívban: Romé S. S. 1895 május 9. E levelet szintén közölte Kálnoky másolatban Bánffyval, de kihagyatta a másolatból a lejebb dülten szedett befejező sorokat.

³⁶ A 91. sz. szigorúan bizalmas kísérőirat Kuefsteintől származó fogalmazványa Bécsben a Polit. Arch.-ban, eredetije az Orsz. Ltárban: Min. eln. 1895: 925. törzsszám.

egyéni megjegyzések, amelyek kellemetlenné válhattak volna a követre. Kálnoky utoljára kereste fel ekkor soraival Bánffyt. Két nappal később az Agliardi affaire-ral kapcsolatban közte és Bánffy között keletkezett áthidalhatatlan ellentétek következetében lemondott s a király kénytelen volt a magyar belpolitikai helyzetre való tekintettel elfogadni lemondását. Az új külügyminisztert, gróf Gohichowski Agenort nem kérte meg már Bánffy a néppárt elleni akció folytatására. Revertera jelen téből egyrészt meggyőződhetett ugyanis róla, hogy vajmi kevés sikere lenne, másrészt pedig parlamenti támadások is érhették volna miatta. A dolog híre ugyanis kiszűrődött s Ugron Gábor az Agliardi-affaire-ral kapcsolatos május 13-i interpellációjában említést is tett róla. Mivel Bánffy a belügyekbe való beavatkozással vádolta meg Agliardit, gúnyosan megjegyezte Ugrón, úgylátszik, hogy csak akkor tiltakozik a kormány Róma beavatkozása ellen, amikor az ellene fordul, mert Tisza Kálmán idejében az 1884-i választások alkalmával, az elkeresztelesei rendelettel kapcsolatban Samassa római kündetése által³⁷ s legutóbb állítólag a néppárt ellen maga a kormány kérte Róma belügyekbe való avatkozását. A római akció így félben maradt, itthon azonban változatlanul könyörtelenül fölyFa liarc^a néppárt ellen. Az április 24-i második nyitrai választás megint oly erőszakos volt, hogy megpeticionálták.³⁸ Tetőfokát a hírhedté vált 1896-i választásoknál érte el a terror. A néppárt azonban annak ellenére is diadalmasan tört előre, hogy vezéreit, köztük Zichy Nándort is, úgy kezelték, mintha hazaáruló bűnösök lettek volna s minden erőszak ellenére 17 képviselővel tudott e párt az 1896-i országgyűlésre bevonulni. A Bánffy-kormány egyházpolitikája a néppárt előretörése s Beksics memorandumának minden fenyegetése ellenére is végeredményében konzervatívvá lett a következő években. Ebben a főérdem azonban Ferenc Józsefé volt, mert ő nem tűrt volna további radikális egyházpolitikai reformokat. A néppárt maga nem lett volna képes ezt megakadályozni. Bánffy a legszívesebben, kétségtelenül Beksics sugalmazására, azt mondhatnók, szinte rendőri felügyelet alatt tartotta volna az Egyházat, A következő, 1896. évben, a ius placetire hivatkozva, a

³⁷ Lásd ezekről Tisza Kálmán római intervenciója 1884-ben c. cikkem a Vigília 1935. évi II. füzetében, illetőleg A magyar kultúrharc története c. könyvem 56—57. lapját.

³⁸ Közölte a petíciót A vallásháború Magyarországon (Budapest, 1895) c. röpirat függelékében.

püspökök és a szerzetesrendek Rómával való bizalmas érintkezésének az ellenőrzését is kívánta a külügyminisztertől. Ez a törekvése, a mellett, hogy végrehajtása tulajdonképen lehetetlen is volt, Ferenc József ellenállásába is ütközött. Helyesen jellemezte a kormány egyházpolitikai szándékait 1898-ban Prohászka Ottokár a következő sorokkal: „Államosítaná a kormány az iskolákat még ma, ha volna pénze, elvenné a katalikus alapokat és alapítványokat, szekularizálná az egyházi vagyont, amint profanálta a házasságot, szabadalmazta a felekezettelküliséget, ellenmodásba keverte az egyháziasságot a hazafisággal — mindez megtenné, ha a jó tradíciókat őrző Hofburgban azt megengednék. De hát nem engedik meg; mari *wurstelt alsó weiter*“.³⁸

Gábriel Salacz: *De machinatione Desiderii de L. Baronibus Dánffy contra factionem politicam Néppárt Romae a. 1895.*

Post leges sic dictas politico-ecclesiasticas latas ut reactio exorta est factio christiana politica Néppárt, initio a. 1895. Qua factio per totum regnum perulgata, praeses consilii supremi, Desiderius de L. Baronibus Bánffy, liberalismo imbutus, ipsam Sanctam Sedem voluit adhibere ad hanc motionem christianam coarctandam. Episcopus Albaregalensis Steiner, factio membrum zelosum, Romára adveniens, sibi adversarium invenit ministrum Monarchiáé Austriaco-Hungaricae in Vaticano existentem, qui instigante praeside consilii accusavit factionem, quod contra auctoritatem legitimam agitaret. Neque Leo papa XIII, valde peritus in rebus politicis, accusationem exaudiebat, neque Rampolla secretarius status voluit factionem condemnare. Nunc consilium supremum ministrorum regalium dictitabat, factionem contra mentem Ecclesiae agere, quia quasi per zelum nimium reactionem Ecclesiae nocivam incitaret. Minister negotiorum externorum communis Monarchiáé Kálnoky re melius perspecta, ministro Monarchiáé Vaticano, Comiti Revertera commisit actionem ulteriorem, si ei id idoneum visum fuerit. Qui persensis omnibus, secreto quoque admonitus, non urgebat condemnationem factiois, imo tensionem inter Ecclesiam et Statum in Prussia pae oculis habens, moderationem regimini Hungáriáé commendavit. Praeses consilii Bánffy graviter sentiens relationem inter Sanctam Sédem et Hungáriám propter impugnationem nuntii Apostoliéi Agliardi Vindobonae perturbatatem esse, noluit actione sua contra factioem christianam relationem adhuc pejorem reddere; re enim de facto perulgata, merito timenda ei fuit invectio in parlamento.

³⁸ Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. XXI. k. 89. 1.